

Opponensi vélemény
Kerezsi Klára *Konfrontáció és kiegyezés, a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*
című akadémiai doktori értekezéséről

Kerezsi Klára egész eddigi elméleti munkássága igazolja, hogy a humanizált igazságszolgáltatás elkötelezett híve.¹

Jelen doktori munkája mély meggyőződést és töretlen optimizmust tükröz, már csak arra tekintettel is, hogy olyan időben született, amikor a segítő-támogató kriminálpolitika és vele a resztoratív igazságszolgáltatás eszméje gyengülni látszik. A XXI. század első évtizedében erre utaló jelek mutatkoznak nemzetközi szintén is. A klasszikus büntetőtanok leegyszerűsítő értelmezése a hazai jogéletben különösen markánsan jelenik meg: az állam kikezdhetetlen monopóliumként és a megtorló szigor eredményességében való hitként. Mindezt kiegészíti a büntetőpolitika kormányzati primátusa, amelynek érdekében még a hatalmi ágak megosztásának elve is szűkíthető. Ehhez az építményhez tartozik a szabadság alárendelése a biztonságnak, az emberi méltóság elvitatása a bűnelkövetőktől, az erő birtokolásának az igazság és az igazságosság elé helyezése. Olyan ideológia körvonalai bontakoznak ki, amely szerint maga az alkotmányos demokrácia bizonyul gyengének a mindent elborító bűnnel szemben.

Kerezsi Klára látható aggodalommal érzékeli ezeket az eszmeáramlatokat, és nagyon is határozott véleményt formál róluk. Dolgozatában ennek lényegét a következőkben foglalja össze: az állam büntető monopóliumának van előzménye, amely a közösség erkölcsi értékeiben található; a megtorlás nem lehet a bűnre adott egyetlen lehetséges válasz; a büntetőpolitika messze gazdagabb forrásokat érdemel, mintsem hogy annak kizárólag a végrehajtó hatalom lehessen egyedüli hiteles szerzője. A hatalmi ágak megosztásának eszméje nem gyengíthető, sokkal inkább további megerősítést igényel. A saját hipotézisének igazolására a disszertáns széles tudományos apparátust mozgósít, de nem a megszokott logikával, hanem olyan módszertannal, amely számos ponton meghaladja az eddig követett kriminológiai elemzéseket.

Az új megközelítés egyik jellemző szemléleti formája a bűncselekmény társadalmi konfliktusként való definiálása, ez egyfelől szükségessé tette, hogy a disszertáció a bevezető fejezetében széles áttekintést adjon a konfliktuselméletek sokaságáról, másfelől azt is, hogy a bűnre adott válaszok közös energiafedezetét a társadalmi tőkében találja meg.

Ami a bűn konfliktusként való ábrázolását illeti, abból több olyan következtetés vonható le, amelyek azután érvként szolgálnak a helyreállító igazságszolgáltatás megalapozásához.

Az első ilyen következtetés az, hogy a konfliktus előbb létezett, mint az arra adott jogi válasz. Kerezsi utal arra, hogy a helyreállítás gondolata már ott volt a természeti népek ősi hagyományaiban, jóval megelőzve a jogi konstrukciók megszületését.

A második felismerés: a konfliktusok magva a szükségletek és azok kielégítésének eltérő esélyeiben ragadható meg, ez összecseng a modern kriminológiának azzal a megállapításával,

¹ Kerezsi Klára: *Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája*. Complex Kiadói Kft., Budapest, 2006

miszerint a bűnök egyik nagy csoportját tekinthetjük tanult, szükségletkielégítő racionális magatartásnak, de az irracionális indulati vétkek is az emberi természet különös szélsőségeire vezethetők vissza.

Harmadszor: a konfliktusok eredetét magyarázó elméletek kiemelt figyelmüket a társadalmak különböző csoportjaira, rétegeire, osztályaira, az eltérő kultúrkörök létezésére fordítják. és az egyes ember adottságait is ezekben a közös gyökereiben találják. „*A közösség központi fogalommá vált a büntető igazságszolgáltatásban...*” állapítja meg a dolgozat. Az emberek közötti különbözőségnek biológiai-genetikai okai is vannak, de az mindig társadalmilag meghatározott, hogy egy adott közösség mit kezd ezekkel a különbségekkel, azok közül melyek jelentenek az egyéni és kollektív boldogulás javára fordítható többletet, melyek kívánják meg a környezet toleranciáját, és melyeket kell száműzni a devianciák világába.

Negyedszer: a bűn egyénhez kapcsolódó magatartás, individuum nélkül nem gondolható el, ezért a társadalmi fejlődésnek csak azon a fokon jelenik meg, amikor az egyes ember leválik a közösségről, amikor az egyéniség elismerést kap. Az egyediség a legprimitívebb közösségi formákban is jelen volt, az élet egyszerű reprodukciójához is megkívánta a szolidaritásnak és a toleranciának valamilyen elemi szintjét, már akkor is, amikor az a társadalom kollektív intelligenciájában még nem tudatosult. Ebből az is következik, hogy bár a helyreállítás és a közvetítés gondolata mintákat találhat az emberiség hajnalának közösségeiben, az ősi népek szokásaiban, de használható megoldások csak olyan közegben születhetnek, amely valamilyen szinten már hajlandó akceptálni az egyéniséget.

Ötödször: érdemes a konfliktusok sorában a bűnnek azokat a jegyeit felfedezni, amelyek a kriminális magatartást megkülönböztetik a konfliktusok más minőségeitől. A bűn „felhízalt” partikularitás, amelyet nem fékeznek erkölcsi tilalmak. A büntetőjogi büntetés valójában ennek a helyzetnek a felismerése, a büntetésre azért van szükség, mert az erkölcsi korlátok nem működtek. Míg a hagyományos jogi válaszok ebbe beletörődnek, addig a közvetítés technikái azt célozhatják, hogy újra felépíthető legyen az elkövető moralitása. „Bűnös” lelkek menthetők meg, még hozzá nagyon gazdaságosan, a sértett kárpótlása és „a közösség megbékítése” útján (16. o.).

A dolgozat felismerése, hogy a konfliktusok akkor oldhatók meg a társadalom hasznára, ha ehhez elegendő mennyiségű és minőségű társadalmi tőke áll rendelkezésre. A társadalmi tőke az egyes ember és közösségei mindazon képességeinek az összessége, amelyek révén új értékek teremthetők. A téma szempontjából azonban legalább ilyen fontos a társadalmi tőkének az a tulajdonsága is, hogy alkalmas az általa teremtett értékek védelmezésére. Kerecsi – hasonlóan a konfliktuselméletek leltárához – nyomon követi a társadalmi tőkére vonatkozó tanításokat, kiemelve közülük azokat, amelyek az értékteremtő közös cselekvés legfontosabb attribútumait a bizalomban és a kölcsönösségben lelik meg.

Az a megállapítás, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás növeli a társadalmi tőkét, azzal egészítendő ki, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás gondolata meg sem születhetett volna a tőke létezése nélkül. Itt jut el Kerecsi egy újabb problémához, a társadalmi tőke mérhetőségéhez, amit megtalál mindazokban a módszerekben, amelyek alkalmasak az emberek közötti bizalom felbecsüléséhez. A bizalom tudásra, tapasztalatra és hitre támaszkodó pozitív várakozás, arról való meggyőződés, hogy mások jövőbeni magatartása az értékteremtő egyének és közösségeik számára kedvezően fog alakulni. A szerző maga is végzett kutatásokat a bizalmi index mérése területén. Ezek ismertetése mellett széles áttekintést kapunk a biztonság és a bűnözési félelem összefüggéseiről, valamint

találkozhatunk egy új megközelítéssel, amelyet a szerző védelemindexnek nevez, annak ábrázolására, hogy az egyes ember kiktől és honnan vár segítséget biztonságának növeléséhez, illetve az őt esetleg érő sérelmek enyhítéséhez.

A következő kérdés az, hogy a védelemre szolgáló apparátusok között hol helyezkedik el a büntető igazságszolgáltatás. A kép, amelyet a dolgozat erről kialakít, nagyon összetett. Megjelenik benne a társadalom teljesítőképesége és az elosztás igazságossága, ami ahhoz az egyszerű megállapításhoz vezet, hogy a jól teljesítő és az igazságos elosztást működtető társadalmaknak van esélyük a morális értékek által vezérelt, humanitástól áthatott igazságszolgáltatásra. *„Nem tud működni azonban a bűnözéskontroll jogállami modellje akkor, ha a bűnözés olyan szintet és formát ölt, hogy nem kulturálisan, hanem gazdaságilag meghatározott és ösztönzött a bűnelkövető magatartás”* (56. o.). Ehhez azonban meg kell jegyezni, hogy a társadalom jó teljesítménye nem azonos a gazdagsággal, és az igazságos elosztás nem azonos az egyenlősdivel. A jól teljesítő társadalom megteremti a morális és a materiális értékek harmóniáját, a teljesítmény jutalmazását pedig a rászorultság elismerésével egészíti ki. Az ilyen társadalompolitika képes kiszámítható, komplex kriminálpolitikát követni. Ahol ez a harmónia hiányzik, ott kapnak lábra a leegyszerűsítő ideák.

Kerezsi éles szavakkal és okkal bírálja azt a kriminálpolitikát, amely a bűnözéskontroll leegyszerűsített modelljében gondolkodik. Annak ellenére, hogy a bűnök egyik nagy csoportját tekinthetjük tanult, szükségletkielégítő, racionális magatartásnak, a bűn ebben a szférában is hordoz irracionális elemeket, és végső soron még a le nem leplezett bűncselekmény sem tekinthető másnak, mint az elkövető egyéni életútja katasztrófájának. Az indulati deliktumok esetében a rációnak még az elemi foka is hiányzik, azok nem többek önsorsrontó cselekedetekenél. Ezért önmagában az elrettentés nem lehet hatásos eszköze a bűnözés elleni küzdelemnek. (Azt is mondhatjuk: ha már a bűnnek nem volt elrettentő hatása, miért gondoljuk, hogy a büntetésnek majd lesz.) A szigor mindenáron való érvényesítése azonban súlyos veszélyeket hordoz: ez az út a rögtönző jogalkotástól az eljárási garanciák lebontásán át a végrehajtás emberi méltóságot negligáló kegyetlenségéig vezethet. Kutatások igazolják, hogy az elrettentésre alapozó kriminálpolitika sem a bűnözés visszaszorítására, sem az igazságszolgáltatásba vetett bizalom növelésére nem alkalmas. Ellenkezőleg, éppen azokban az országokban magas a börtönnépesség, amelyekben az emberek kevésbé bíznak saját országuk jogrendszerében (58. o.). Az utóbbi – első látásra talán meglehetősen – összefüggésnek több oka lehet. A szerző is rámutat arra, hogy a represszív kriminálpolitika formálói túlbecsülik a közvélemény megtorlási igényét. De talán még ennél is nyomatékosabb az a csalódás, amelyet a szigor büntetőpolitikájának alacsony eredményessége kelt az emberek sokaságában. Fontos szerepe van a politikai propagandának, amely gyakran éppen ezt az eredménytelenséget próbálja elfedni, amikor „eltúlzott” törvényességről szól, és megígéri, hogy az ő kérlelhetetlen harca – amelyet jogalkotási rohammal demonstrál – majd meghozza a sikert. Mindezek a tényezők fontosak, de az igazi magyarázat az egyes országokban uralkodó értékrendben található.

Ott, ahol az emberi jogok morális és jogi megalapozásának kettősségét az emberi méltóság „fogalmi pántja” kapcsolja össze (Habermas kifejezése), ez az értékrend a bűnüldözéstől a büntetés-végrehajtásig a bűnözés kontrolljának teljes spektrumát átfogja. Ott, ahol az emberi méltóság kerül az értékhierarchia első helyére, az eredményesség céljából nem bonthatók le az eljárási garanciák, és nem kaphatnak alkotmányos támogatást emberi méltóságot sértő büntetések. Ott a kriminálpolitikai célkitűzések megvalósítása érdekében nem korlátozható a bírói függetlenség, ott az emberek a biztonságért nem hajlandók lemondani szabadságukról, mert jól tudják, hogy ennek a cserének az lesz a vége, hogy mindkettő elvész.

A büntetőhatalom gyakorlásának előbbiekben összefoglalt ethosza a legtisztább formában az európai kontinens nyugati felében alakult ki, éspedig egy csaknem háromszáz éves fejlődés szerves következményeként. Ennek a folyamatnak a szabad piacgazdaság csakúgy része, mint a köz- és a magánjog differenciálódása, a bűnüldözés professzionalizmusa, az igazságszolgáltatás polgári és büntető ágának szétválása, a büntetőjog-dogmatika tudományos szintre emelése és ennek nyomán a büntető anyagi és -eljárásjog kodifikációja. Mindezeket a folyamatokat követte a kriminológia megszületése és annak a bűnözéskontroll humanizálódására gyakorolt hatása, végül pedig az emberi méltóságnak mint szubsztanciális értéknek az értékhierarchia csúcsára kerülése.

Manapság a kriminológia művelői között nem ritkaság az a csalódottság, amelyet a disszertáció tükröz, amikor a rendszerváltozás óta eltelt több mint két évtized kriminálpolitikai „cikkalkjait” veszi számba. Átgondolt és messzire tekintő reform nélkül csak a rövid távú rögtönzésekre jut energia. Márpedig a modernizáció elmaradt – amint azt Kerecsi megállapítja –, főként azért, mert annak három fő területe, a jogalkotási, a szervezeti és a gyakorlati megújulás összehangolása nem volt sikeres. Eredménnyel járt viszont a „büntető igazságszolgáltatási szatellit-szervezetek” átalakítása: a pártfogó szolgálat reformja, a bűnmegelőzés rendszerének kialakítása, a jogi segítségnyújtás, az áldozatsegítés, valamint a mediáció feltételeinek megteremtése. Figyelmet érdemel viszont az ehhez fűzött megjegyzés: „Hozzá kell azonban tennem, hogy e »sikertörténetekként« említett reformelemek nem a büntető igazságszolgáltatás működésének lényegét jelentik – bár kétségtelenül igen fontos elemei az igazságszolgáltatás működésének” (79. o.).

Az imént idézett gondolat nagyon fontos problémát fogalmaz meg: hogyan alakuljon a bűnre büntetéssel válaszoló hagyományos igazságszolgáltatás és a helyreállításra összpontosító változatának egymáshoz való viszonya? A dolgozat második része, amelynek címe: *Igazságszolgáltatás: büntetés és/vagy helyreállítás?*, megválaszolja ezt a kérdést.

A válasz azonban ebben az esetben is Kerecsi Klára kliséket nem tűrő gondolkodásmódjára utal. Eredetinek tartom a bűn érzelmi hátterének vizsgálatát. Minthogy a helyreállítás főszereplője a sértett, az ő érzelmi háztartásának a feltérképezése a legrészletesebb. Mindazonáltal – és erről a szerző nem feledkezik meg, de talán jobban elmélyedhetett volna a témában – az érzelmek a büntetőnormákban is „helyet kapnak”: az anyagi jogban a jogellenességet, a tényállásszerűséget vagy a bűnösséget – esetleg mindhármát – megalapozó tényállási elemek formájában, az eljárási jogban pedig főként olyan kizárási okok képében, amelyek az állami büntetőigény érvényesítésének eredményességét és törvényességét hivatottak megteremteni. A jogdogmatika büntetésről szóló tanításainak középpontjába egy látszólag érzelemmentes kategória került: a tettel arányos joghátrány okozása, amely alkalmas a megsértett jogrend helyreállítására. Az 1978. évi VI. törvény (rég. Btk.) 37. §-a szerint: „A büntetés a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghátrány. A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.” A 2012. évi C. törvény (új Btk.) 79. §-a mellőzi a büntetés fogalmát, és kizárólag a büntetés céljának a régi Btk.-éval megegyező módon történő meghatározására szorítkozik. A tételes jog azonban arról hallgat, hogy miként érhetők el ezek a büntetési célok. Az elkövető esetében gyakran csak fizikai korlátozással, de még az elítélteknél sem zárható ki a büntetésnek olyan érzelmi reakciója, amelynek következménye a büntől való tartózkodás. (Az emóció a büntetéstől való félelemtől a morálisan is értékelhető megtisztulásig terjedhet.) Az viszont igaz, hogy az állami büntetőigény bűnfelelősségre alapozó és az igazságszolgáltatás útján történő érvényesítésének nem feltétele a sértett megbocsátása, és pláne nem a bűnös és az áldozat közötti konfliktus lélektani rendezése. Azt

is érdemes áttekinteni, hogy a törvény által másoknak nevezett személyekre miként hat a tettesre kirótt büntetés. A jogkövető társadalomban bizonyosan erősíti a jogrendbe vetett hitet, a bűnre hajlókban pedig a büntetéstől való félelem fokozódása fejthet ki visszatartó erőt. A helyreállító igazságszolgáltatás generálpreventív hatása akkor lehet számottevő, ha a társadalomban erős a civil közösségek önszerveződő képessége, mert ebben az esetben az eredményes közvetítés nem csupán a jogrendbe, hanem a közösség erkölcsi értékeibe vetett hitet is képes erősíteni. Az egyénre ható visszatartó erő a mediáció által nem a büntetéstől való félelmet kívánja fokozni (habár nem lehet szándéka annak lerontása sem), hanem a bűnbánatra apellál, ez sokkal hatásosabban motivál a tisztességes életre, mint az elrettentés. Ezért tekinti Kerecsi a bűnbánatot a morális helyreállítás kulcsának.

A dolgozat konklúziója: *„A helyreállító igazságszolgáltatás másként viszonyul az érzelmekhez, mint a hagyományos igazságszolgáltatás”* (86. o.). Hogy miként, az a további részletekből derül ki. Az egyik sajátosság, hogy míg a dogmatika a büntetőjogi büntetésben csak a jövő alakítását látja, addig a helyreállító igazságszolgáltatásnak az a törekvése, hogy a múlt érzelmi rehabilitációja is megtörténjék. Ehhez a bűnnel lerombolt lelki kapcsolatot kell újjáteremteni a tettes és áldozata között. A közvetítés az elkövetőt bűnbánatra, az áldozatot pedig megbocsátásra készítheti. Ez bizony nehezen megvalósítható célkitűzés, de a szerző megnyugtatóan minket: *„Úgy vélem a helyreállító igazságszolgáltatás meg is találta, és ki is dolgozta azokat a kereteket és formákat, amelyek ki tudják fejezni a változást, a megújulást és a megtisztulás katartikus rítusait”* (97. o.).

Ha eddig a konfliktuselméletekről és a társadalmi tökérről adott tájékoztatást a dolgozat, akkor most el lehetünk készülvén arra, hogy a szerző a rítusok tanával ismertet meg bennünket. Kerecsi helyesen hangsúlyozza, hogy természetesen a hagyományos igazságszolgáltatás maga is szertartás. Nyilvános szakasza, a tárgyalás, alkotmányos jogállamban a tisztességes eljárás minden kritériumát teljesíti, annak demonstrálása, hogy az állam a büntetőhatalmát az igazság megállapítására és a törvényesség betartására alapozza. A következő fázis a büntetés *„mint egy »státusdegradáló ceremónia«*. Ez az, amit a mi Szabó Andrásunk a büntetés becsületfosztó tartalmaként határozott meg. A helyreállítás azonban itt nem áll meg, mert a dráma igazi megoldását a becsület visszaszolgáltatásában leli, ami Kerecsi szerint: *„...az egység újra megteremtése, a be- és visszafogadás demonstrálása”* (102. o.).

A következőkben a dolgozat azokat az elemzéseket veszi sorra, amelyek a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás alapvonásait vetik össze. Megállapítja: *„... a helyreállító igazságszolgáltatás valóban különbözik a hagyományos igazságszolgáltatástól. A különbség három vonatkozást tekintve valóban meghatározó: (1) a helyreállító igazságszolgáltatás átfogóan tekint a bűncselekmény elkövetésére, és nem csupán jogellenes cselekményként definiálja azt, hanem a lényegét abban a sérelem okozásban látja, amelyet az elkövetők a sértetteknek, a közösségnek, de akár még maguknak is okoztak. (2) Több szereplőt von be a bűnözés kezelésébe: ahelyett, hogy szerepet jellemzően csak az államnak és az elkövetőnek adna, bevonja az áldozatokat és a közösséget is a folyamatba. (3) Különbözőképpen méri az eljárás sikerességét: ahelyett, hogy az alkalmazott büntetés súlyosságával mérné a sikerességet, azt tartja fontosnak, hogy az okozott kárt és sérelmet milyen mértékben sikerült helyreállítani”* (112. o.).

Az előbbieken azért idéztem hosszasan a dolgozatról, mert az összehasonlításhoz Kerecsi által követett módját helyesnek és mértéktartónak érzem. Mindazonáltal magam erőteljesebb kritikával illettem volna azokat az eszmefuttatásokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy szerzőik alábecsülik a hagyományos igazságszolgáltatást. (És ez alól az orákulum,

Christie sem kivétel.) Az állam megnövekedett szerepe nélkül nem születhetett volna meg az a közjog, amely nem csupán elorozta a sértett védekezési jogát, de az állam felelősségét is feltámasztotta, állami kötelezettségeket fogalmazott meg az egyént ért jogsérelem orvoslására. Az kétségtelen, hogy ez a fordulat az önkénynek is utat engedhetett volna, de nem ez történt. A bűncselekmény jogi fogalma és a büntetőeljárás normatív rendje a jog uralmát az államra is kiterjesztette. Erre a jogrendre támaszkodva indulhattak el azok a mozgalmak, amelyek a büntetőjogi eszköztár humanizálását tűzték zászlajukra. Az egyén jogsértő magatartására nem lehet válasz a hatalom jogsértése. (Az erről szóló alkotmánybíróági határozatokat Kerecsi jelentőségüknek megfelelően hosszan idézi.) A büntetőimpérium akkor hatékony, ha őrzi erkölcsi rangját. A jogsértő állam ezt az erkölcsi aranyfedezetet játssza el. Akik a demokratikus társadalom gyengeségéről értekeznek, a legegyszerűbb tényeket sem veszik figyelembe. A jogállami büntetőjog, amelyik a jog uralmára, a hatalmi ágak elválasztására és az emberi jogok tiszteletére építi működését, nagyobb biztonságot teremtett, mint amekkorát az önkény és a kegyetlenség a korábbi századokban elérni képes volt.

Igaz, hogy a formális jogállami követelményeket a diktatúrák kijátszhatták, de éppen erre alakult ki az értékközösség, amely az emberi méltóság újrafelfedezésével olyan hagyományos büntető igazságszolgáltatást teremtett, amely gátat tud szabni a politika kriminalizálásának és a jog hatalmi eszközzé silányításának.

Kerecsi Klára még a dolgozata bevezetőjében a következőket állapítja meg: „Az európai kontinensen kívül viszont nincs még egy földrész, ahol oly nagyszámú ország egy időben vezetett volna be egy a helyreállító igazságszolgáltatás területére tartozó jogintézményt. Érdekes lehet, hogy van-e »európai útja«, vagy legalábbis speciálisan európai megközelítése a közvetítésnek, és ez a lehetőség a párbeszéd olyan hagyományaira épül-e, amelyek csak Európában találhatók?» Izgalommal vártam, hogy vajon milyen válaszokat ad a szerző a feltett kérdésekre. Én azt gondolom, hogy a helyreállítás nemes gondolata a hagyományos igazságszolgáltatás jogállami erényeiből következik, ezért a közvetítés híveinek jobban kellene becsülniük a klasszikus büntetési gyakorlat értékeit. A bűnfelelősségnek a tisztességes eljárásban történő megállapítására épülő, az emberi méltóságot tisztelő szankciót alkalmazó hagyományos büntető igazságszolgáltatás törvényes és eredményes működtetése nélkül eredményes közvetítés sincs.

A szerző következő fejtegetése arra utal, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás fontosságában nem kételkedik: „Talán ezzel kellett volna kezdenem, hiszen a büntető igazságszolgáltatás területén a *megtorló vagy retributív igazságosság a legrégebben érvényesülő elv*. A megtorló igazságosság a szabályszegést követő büntető reakció. Bizonyos értelemben formális és osztó tulajdonságok kombinációja, amennyiben megköveteli, hogy mindenki »azt kapja, amit megérdemel« (a törvényszegés következtében), azaz minden normasértővel szemben ugyanazt a szabályt ugyanúgy kell alkalmazni (ugyanannak a normának a megsértése esetén). Az olyan közösségben, ahol erkölcsi szabályok vannak, és valaki megsérti ezeket a szabályokat, a megsértett jog- vagy erkölcsi rendet helyre kell állítani. A szabályok megszegése ugyanis gyengíti azok erejét, a megtorlás viszont megerősíti a szabály érvényesülését” (126. o.).

A helyreállításnak tisztáznia kellene a viszonyát a hagyományos igazságszolgáltatáshoz. Kerecsi a helyreállító igazságszolgáltatás történetét bemutató fejezetben ír a fogalmat körülvevő mítoszokról, egyebek között arról a vélekedésről, miszerint „A helyreállító igazságszolgáltatás a megtorló igazságszolgáltatás ellentéte” (138. o.). Arról azonban nem olvashatunk, hogy ebből a mítoszból mennyi a valóság. Nagy gonddal mutatja be azt a két

iskolát, ahol az egyik a helyreállítást beépíteni kívánja a klasszikus büntetőjogi számonkérésbe, a másik viszont a hagyományos, „nyugati” típusú igazságszolgáltatás leváltására készül. Tovább lépve egészen világosan elmondja, hogy a közvetítés eszméje nem viselheti a klasszikus számonkérés kritériumait: „Én azonban úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás akkor tölti be maradéktalanul a funkcióját, *ha a saját gondolkodási keretében marad, és nincs tekintettel a »szükségesség és arányosság« szempontjaira.* A »szükségesség és arányosság« szempontjai ugyanis egy másfajta igazságszolgáltatás és egy másfajta gondolkodási logika sajátjai” (143. o.). És akkor mi legyen ezzel a másfajta igazságszolgáltatással? Erre a szerző a későbbiekben határozott választ ad.

A helyreállítás nem ígérheti túl magát! Tudomásul kell venni, hogy a múltban bekövetkezett jogsértésnek vannak helyre nem állítható következményei, továbbá vannak olyan típusú bűncselekmények, amelyek nem viselik el a megbékélés eszméjét, és vannak olyan elkövetők, akik alkalmatlanok a közvetítésre. (Kerecsi Klára ennek konzekvenciáit dolgozatának egy további fejezetében vonja le.)

A helyreállítás nagyvonalúan bánik azzal a ténnyel, hogy bármiféle igazságszolgáltatás csak akkor működhet, ha a releváns múlt igazságnak megfelelő feltárása eredményre vezet. A dolgozat ebben a tekintetben nem kelt hiányérzetet, de azért azt jó lett volna olvasni, hogy a cselekvés igazságosságának előfeltétele a valóság megismerése. A hagyományos igazságszolgáltatásnak ezen a területen azért van előnye, mert előkészítése a nyomozás, amelynek feladata, hogy lehetővé tegye az igazságszolgáltatás számára a büntetőjogi értékelés szempontjából releváns múltbeli esemény – bizonyítás útján történő – megismerhetőségét. További tanulság, hogy a tisztességes eljárás egész garanciarendszere azt szolgálja, hogy a múlt feltárásakor a hatóságok ne kövessenek el helyrehozhatatlan hibákat, döntéseiket ne hamis tudattal hozzák meg. A helyreállító igazságszolgáltatás is csak akkor számíthat sikerre, ha a múlt igazságnak megfelelő ismeretében végzi a közvetítést.

„Az igazság és az igazságosság nem azonos tartalmú fogalmak” – állapítja meg helyesen Kerecsi (120. o.). Az lehetséges, hogy a bűnbánat és a megtisztulás sokat segíthet a büntetőjogi szempontból releváns múlt valóságnak megfelelő megismerésében, de azért az erkölcsi tisztulás önmagában még nem jelenti ismereteink helyességének a próbáját. (Sőt a koncepciók perek „leleménye” volt, hogy néha el nem követett bűnökért is sikerült bűnbánatot keltetni az áldozatokban.)

Azt világosan értem, hogy a közvetítésben a sértett meghatározó és aktív szerepet kap, és ezzel valamit visszaszerezhet abból, amit az állam a büntetés monopolizálásával „eltulajdonított” tőle. Csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a sértett jogaiba történő visszahelyezése nem kizárólag a közvetítés eszméje. Ugyanezt hirdetik azok a represszív kriminálpolitikák is, amelyek ezzel indokolják a terhelt eljárási jogainak megnyirbálását, mondván, hogy a liberális jogszemlélet a sértetthez képest fontosabbnak tartja a terhelt védelmét. Ebben az érvelésben két hibás előfeltevés húzódik meg: az egyik a sértett és a terhelt eljárási jogosítványai között olyan összefüggést feltételez, miszerint a sértetti jogok csak a terhelti jogok rovására bővíthetők; a másik pedig annak a látszatnak a keltése, hogy a terhelti jogosítványok a sértett jogait csorbítják. Mindkét előfeltevés hamis. A sértetti jogosultságok növelhetők a nélkül is, hogy a terhelt eljárásjogi helyzetét övező garanciákat szűkíteni kellene. A terhelt eljárási jogai nem a sértett, hanem a büntetőhatalom cselekvése elé állítanak korlátokat. A büntetőhatalom önkényének kizárása szolgálja a sértett érdekeit is, és hozzájárul ahhoz, hogy a valóságos tettes az általa ténylegesen elkövetett deliktum miatt kapja

meg méltó büntetését. Nem hinném, hogy a közvetítés hívei örülnének annak, ha az érveik a leegyszerűsítő, represszív büntetőpolitika törekvéseit támogatnák.

A dolgozat következő fejezete a fogalommal és a funkciókkal foglalkozik. A felsorakoztatott fogalmak sokaságából egyet szeretnék kiemelni: „A helyreállító igazságszolgáltatásnak tehát megfelelő egyensúlyt kell teremtenie az etikai és a politikai elvek között, és figyelnie kell azokra a normatív aspektusokra, amelyek napjaink kriminálpolitikáiban megjelennek” (150. o.). Úgy gondolom, hogy ez a megközelítés visz a legközelebb a bűnre adott társadalmi válaszok hatásossá tételéhez.

Kerecsi jól érzékeli a helyreállítás korlátait, azt, hogy ebben az esetben egy még kellően ki nem érlelt kísérlettel állunk szemben. Honnan várható a módszerek finomodása? Az egyik lehetséges irány az, hogy a klasszikus büntetőeljárás reformja során magába integrálja a közvetítés mindazon megoldásait, amelyek összeegyeztethetők a büntetőeljárás jogi természetével: „...*a büntetőeljárás rendszerét ezért úgy kell átalakítani, hogy az ne csak a büntetés alkalmazására váljon alkalmassá, hanem arra is, hogy a bűnelkövető felismerje a felelősségét*” (154. o.). A dolgozat egy egész fejezetet szentel ennek a problémának, de sok jót nem vár tőle, ezt a fejezet címe is jelzi: *Helyreállító kísérletek a büntető igazságszolgáltatásban: négyzet alakú asztal egy kerek sarokban?*

Mindazonáltal a szerző mégis igen sok érvet sorakoztat fel amellett, hogy a feladat megoldása nem reménytelen. „Kézenfekvő tehát ennek alapján levonni azt a következtetést, hogy bizonyos helyzetekben a »békés egymás mellett élés« nem jelent egyebet, mint azt, hogy a közvetítői eljárás a *hagyományos igazságszolgáltatás hiányosságait pótolja*, de úgy, hogy elfogadja azt a gondolkodási keretrendszert is, amelyet a tradicionális igazságszolgáltatás kijelöl” (157. o.).

Minthogy pedig a helyreállítás morális utat nyit, nagyon fontos a következő tétel: „Maga a büntető eljárási jog sem erkölcs-semleges, az eljárási jognak is van moralitása” (159. o.).

További lehetőségeket fedez fel a dolgozat abban, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás olyan reformokat is képes befogadni, amelyek a közvetítés számára teremtenek kedvező feltételeket. (Ezek sorában említi – Görgényi Ilonát idézve – a büntetőeljárás humanizálását és az alternatív büntetések terjedését.) Mindazonáltal figyelmeztet a veszélyekre is, főként, ami a civiljog megoldásainak a büntetőeljárásba történő beszüremkedése körül észlelhető. Noha a konvergencia számos jelét is felsorakoztatja, a dolgozat mégis a következőket emeli ki: „Az azonban egyértelmű, hogy *a helyreállító igazságszolgáltatás nem fogható úgy fel, mint amely egészében alkalmas arra, hogy helyettesítse a büntető igazságszolgáltatás működését* – állapítja meg egy ENSZ anyag” (167. o.). Kerecsi messzemenően osztja az ENSZ álláspontját, amelyet a következő részlet is igazol:

„Úgy látom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a hagyományos igazságszolgáltatással kapcsolatos viszonyában korlátozottak, mivel *a jog számára fontos garanciaelemeket nem képes ugyanazon a szinten biztosítani, mint a hagyományos eljárási rendszerek*. (S ez még akkor is igaz, ha ezeknek érvényesülésével folyamatosan elégedetlenek vagyunk.) Ezen túlmenően a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – a büntetőjogi szankció beágyazottságával ellentétben – *azokat az elvárásokat sem képes kielégíteni, amelyek a büntetőjogi szankcióval kapcsolatosan megnyilvánulnak*. (Az is igaz viszont, ezzel szemben számtalan olyan értéket és erényt tud felmutatni, amelyet csak szeretnénk elvárni a hagyományos igazságszolgáltatástól, de ennek teljesítésére az nem képes.) Erre a helyzetre is

tekintettel úgy gondolom, hogy az igazságszolgáltatás területén a hagyományosan bűncselekménynek tekintett magatartások kezelésére továbbra is a hagyományos igazságszolgáltatás eszközrendszere a leginkább alkalmas” (170. o.). Ezt a megállapítást kulcsfontosságúnak tartom mint a szerző válaszát mindazokra kérdésekre, amelyeket a dolgozatában felvet.

Kerecsi megállapítja: „...a büntetőjog »felfelé« is és »lefelé« is átlépheti kompetenciahatárait. Felfelé lépi át, amikor a terrorizmus elleni küzdelemben összemosódik a honvédelem és a rendőrségi tevékenység. A zéró tolerancia gyakorlata viszont »lefelé« teszi rugalmassá a büntetőjog kompetenciahatárát, és összemosza a szociálpolitikai és a rendészeti tevékenységet” (172. o.). Szellemes felismerés! Valójában itt a büntetőjog zárkó funkciójáról van szó, arról a követelményről, hogy a jogsértéseknek el kell érniük a veszélyeztetésnek egy olyan szintjét, amelyre már csak a bűnfelelősség megállapítása lehet a válasz, de a társadalmi konfliktusok léphetnek abba a fokozatba is, amelyben a büntetőjog már tehetetlen. Kerecsi engem meggyőzött arról, hogy a helyreállításnak mindkét szélsőség esetében szerepe lehet, a bagatellcselekményeknél azért, mert a kisebb sérelem materiálisan és lelkileg is könnyebben orvosolható, a nagyon súlyos sérelem viszont már csak így kezelhető a megbékélés reményében, minthogy „...*az igazság megszerzésének folyamata majdnem annyira fontos, mint maga az igazság megállapítása, és formája nem lehet más, mint a párbeszéd*” (180. o.). Viszont azt állapítsuk meg, hogy az egész nemzetekre és etnikai csoportokra kiterjedő konfliktusok megoldásához sokszor több száz esztendő is kevésnek bizonyul.

A disszertáció harmadik fejezetének címe a háború és a béke alternatívájával vezeti be mondanivalóját. Ebben a részben számomra egy módszertani kérdést fogalmaz meg a szerző: milyen mértékben kell a kriminológusnak elmélyednie a szociológiában ahhoz, hogy a helyreállítás építményének megalkotásában haszonnal közreműködhessen? A válasz: nagyon mélyen! Én ezt tudomásul veszem, de aki a közvetítés és a klasszikus bűnfelelősség közötti szoros kapcsolatot, valamint ezek egymást kiegészítő szerepét elismeri, annak azt tanácsolom, hogy a büntetőjog-tudománytól se távolodjon el túlságosan.

Igaz, szociológiai szemlélet nélkül nem tárható fel a közösség szerepe a helyreállításban. A közösség fogalmának Kerecsitől már megszokott gondos körüljárása után visszatérünk az eredeti problémához: milyen kapcsolatok fedezhetők fel a közösség és a bűn viszonyában? A büntetőjog ebből a szempontból világos választ ad, amikor egy jogszempontú kimetszés által a magatartást kizárólag mint az egyén, az individuum egyszeri és egyedi triviális cselekedetét (Király Tibor kifejezése) hajlandó szemlélni, minthogy a rendelkezésére álló eszközzel, a büntetőjogi büntetéssel csak az egyes emberre tud hatni. A helyreállítás viszont azt ígéri, hogy a közösségnek vannak olyan morális erői, amelyekkel képes megváltást hozni a bűnös számára, ha őt a közössége visszafogadja. Hiszem, de ez veszélyes lépés.

Amint azt Kerecsi igazolja, a közösség nemcsak a szolidaritásnak, hanem a kirekesztésnek is forrása, továbbá a bűnösnek a közösség tagjaként való szemlélete nemcsak arra adhat készletet, hogy a lelke megmenthető legyen, hanem arra is, hogy a közösség iránti minden előítéletet neki kelljen hordoznia. A szerző érzi a veszélyt, amikor megállapítja: „Az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott a bűnözéshez, mint közösségi problémához való viszony. Ez a változás a társadalom rossz helyzetű csoportjaival kapcsolatos attitűdváltozáshoz hasonlóan zajlott” (201. o.). Azt, hogy miként alakultak ezek a változások, a dolgozat a társadalmi egyenlőtlenségről és különösen a szegénységről, az etnikai konfliktusokról (benne a hazai romaprobléma elemzéséről) szóló fejtegetéseiből ismerhetjük meg.

Kerecsi szembe találta magát egy további bonyodalommal, amely az egyén és a közösség viszonyának jelenkori alakulását firtatja. Vajon a demokratikus jogállam és a szabad piacgazdaság által létrehozott harmónia, a szolidaritás és a tolerancia, a közösséghez tartozás és az egyéni autonómia elismertsége felbomlóban van? A közösségeknek tényleg vissza kell térniük ősi forrásaikhoz, az autonóm személyiségeknek pedig meg kell tanulniuk újra alattvalókká válni? A dolgozat határozottan tiltakozik az ilyen perspektíva ellen. A demokratikus jogállam lehetőségei még nincsenek kiaknázva, a szabad piacgazdaság értékteremtő képességeit egyetlen más kísérlet nem szárnyalta túl, csupán katasztrófát idézett elő. A közvetítés eszméje csak a szabad társadalmakban járhat eredménnyel, minden más hatalomgyakorlási formációban az önkény eszközévé degradálódhat. (A diktatúrák „elvtársi bíróságai” is hivatkoztak a közösség nevelő erejére, és eközben tehetetlenek voltak a jogtiprással szemben.)

Kerecsi, ha nálam diplomatikusabban is, de utal erre a veszélyre: „A helyreállító igazságszolgáltatás tehát egy olyan komunitárius agendába is illeszkedhet, amely a közösségi lét megerősítését célozza, és a formális büntető igazságszolgáltatás útjáról való elterelést szorgalmazza” (204. o.).

Nem kívánom részletesen felidézni a dolgozatnak a makro- és mikrokonfliktusokat bemutató fejtegetéseit, amelyek igen széles társadalmi-politikai perspektívában tárgyalják az ellentétek gazdasági, társadalmi, politikai és lélektani kezelésének lehetőségeit. A megoldás kulcsa a párbeszéd, véli töretlen derűlátással a szerző. Igaza van, miként abban is, hogy a büntető igazságszolgáltatás jogállami formája maga is a párbeszéd egy normatív rendbe terelt formája. (Azóta, amióta a terhelt nem tárgya, hanem alanya az eljárásnak.)

Összefoglalva megállapítható, hogy Kerecsi Klára doktori értekezése mindenben megfelel az MTA doktori cím elnyeréséhez meghatározott feltételeknek. A jelölt témaválasztása eredeti szemléletmódot, hozzáértést és a társadalom humánértékei iránti elkötelezettséget tükröz. A helyreállító igazságszolgáltatás eszméjét kételyek és félreértések övezik. Kétkedés abban, hogy a bűnöknek ez a kezelése egyáltalán igazságszolgáltatás-e, és kétkedés abban is, hogy a közvetítés képes-e bármiféle helyreállításra. A félreértés pedig ott ragadható meg, hogy egyesek a hagyományos igazságszolgáltatás leváltására alkalmas intézményt tisztelnek benne, míg mások úgy vélik, hogy ez a találmány működtethető a bűnfelelősség jogállami normatív rendjétől függetlenül is.

Kerecsi Klára doktori értekezése iskolateremtő módon ad biztos tudást egy most alakuló új törekvésről, a helyreállítás eszméjéről. A konfliktuselméletek és a társadalmi tőkéről írt fejezetek a téma teljes nemzetközi áttekintését nyújtják, miközben alkalmat adnak a szerzőnek arra, hogy újító elméletét kifejtse.

Ennek az elméletnek a sarokpontjai abban ragadhatók meg, hogy a társadalmi konfliktusok legsúlyosabb formái akkor oldhatók meg a humánus és a hasznosság szolgálatában, ha a helyreállítás épít a büntető igazságszolgáltatás jogállami értékeire. Visszaadja a közösségek értékteremtő képességeit anélkül, hogy az egyént szolgává tenné, támogatja a sértett kárpótlását anélkül, hogy a magánbosszú indulatainak adna teret, bűnbánatra sarkallja az elkövetőt anélkül, hogy megfosztaná őt a tisztességes eljárás garanciáitól. Új tudományos eredménynek tartom azt is, hogy a dolgozat felfedezi az érzelmek jelentőségét. Következtetése, hogy rehabilitálni kell a formáknak és szertartásoknak azt a nemes küldetését, amelyek az emberiség eredetében találják meg a gyökereiket, és amelyekről magányunkban már majdnem leszoktunk.

Nemcsak a kriminológusoknak, de a büntetődogmatika művelőinek is tanulsággal szolgálhat a büntető igazságszolgáltatás párbeszédként való értelmezése, amely nem a demokratikus értékek lebontására, hanem azok elszánt védelmezésére sarkallja a tudományt és a gyakorlatot egyaránt. Kerecsi Klára kutatásaival bebizonyította, hogy nincs szakadék hatalomgyakorlás, gazdaságtan, szociálpolitika és a társadalom normatív rendje között akkor, ha a rendet nem önmagában tekintjük értéknek, hanem csak a szabadság szolgálatára szánt eszközként bánunk vele. Ez a munka a pozitív (politika, gazdaság, oktatás, egészségügy, társadalombiztosítás stb.) és a negatív (rendészet, büntető igazságszolgáltatás stb.) kontrollok közötti harmónia megteremtéséhez ajánl eszközöket, módszereket és eljárásokat.

Mindezekre figyelemmel az értekezés nyilvános vitára bocsátását kezdeményezem, továbbá azt is, hogy a Tisztelt Bírálóbizottság – a nyilvános vita eredményére is tekintettel – tegyen javaslatot az MTA doktori cím adományozására Kerecsi Klára részére.

Budapest, 2012. szeptember 10.

Finszter Géza